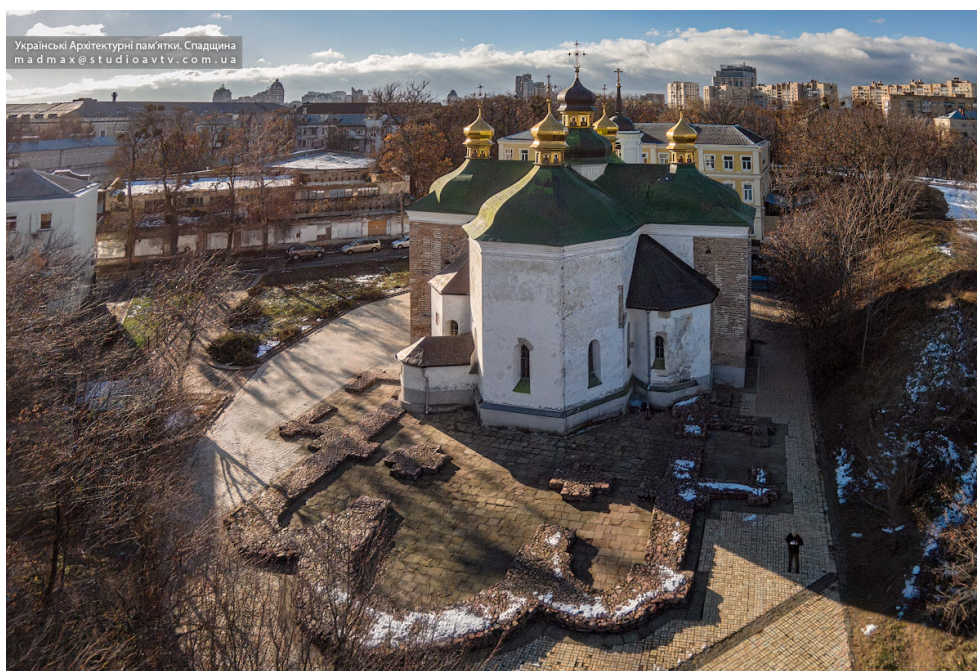

Церква Спаса на Берестові: відбудова вівтарної частини у першій половині XVII століття.

Олександр Д. Романченко, НЗ «Києво-Печерська лавра»

Series Byzantina. Ukrainica, vol. 44, 2023

Церква Спаса на Берестові - визначна пам'ятка культурної спадщини XI-XIX ст., занесена до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Зведена наприкінці XI – на початку XII ст., будівля церкви неодноразово руйнувалася та перебудовувалася протягом XIII-XV століть, доки не була відновлена у 40-х роках XVII ст. митрополитом Петром Могилою та добудована у XVIII і XIX століттях. Питання, пов'язані із датуванням основних етапів будівництва церкви, зокрема, її вівтарної частини досі залишаються нез'ясованими та дискусійними.

1. Церква Спаса на Берестові. Загальний вигляд зі сходу. Фото з відкритих джерел мережі Інтернет.

Дослідники старшої генерації: Ф. Ернст [1], Ю. Асеев [2], М. Брайчевський [3], М. Петренко [4] та ін. вважали, що існуюча нині вівтарна частина храму була зведена у XV ст., у притаманній тому часові готичній стилістиці, за правління київських князів Олельковичів. Подібне твердження наводиться й у Зводі пам'яток історії та культури України, де автори статті щодо церкви Спаса на Берестові вказали наступне: «У XIV-XV

ст. церкву відновлено; про це свідчать сліди ремонтів з використанням цегли-пальцівки ... (т. зв. литовка) та готична конструкція центральної вівтарної апсиди з щілиноподібною формою її первісних вікон» [5]. Разом з тим, у наукових розвідках, присвячених церкві Спаса, питання відбудови вівтарної частини у XIV-XV ст. «за браком достатніх доказів» залишається відкритим [6], також висловлюється думка, що вівтарна частина з 3-ма апсидами добудована протягом 1640-1642 років [7].

Наразі усталеною дата добудови вівтарної частини церкви Спаса на Берестові вважається перша пол. 1640-х рр. - за часів діяльності митрополита Київського, Галицького і всієї Русі Петра Могили, яка знайшла відображення у багатьох спеціальних та довідково-енциклопедичних виданнях [8-15].

Зокрема, у капітальній праці «Історія української архітектури» повторена теза про відбудову церкви з руїн П. Могилою, із зазначенням, що «склепінчасті перекриття вівтарної частини з нервюрами на підп'ятниках є унікальною для Києва пам'яткою ренесансної архітектури» [9].

2. Церква Спаса на Берестові. Головний вівтар. Склепінчасті перекриття з нервюрами. Фото з відкритих джерел мережі Інтернет.

На особливу увагу заслуговують міркування сучасного польського дослідника Пйотра Красного, висловлені у розлогому дослідженні: «Відбудова київської церкви Спаса на Берестові митрополитом Петром Могилою та проблема навернення до готики в сакральній архітектурі Коронної Русі в XVII ст.» [16]. Автор статті стверджує, що роботи із зведення вівтарної частини храму були виконані в 1640 році. При цьому митрополит П. Могила начебто свідомо використав форми, запозичені з готичної архітектури, у якості певного символу, перейнявши у католиків «ідею архаїзації форм церковного мистецтва як вираз повороту до джерел віри» [16]. Мотиваційним фактором для застосування П. Могилою у відбудованій вівтарній частині Спаського храму готичних форм, на думку П. Красного, могла слугувати стилістика низки православних церков в Україні та Литві, фундованих князем Костянтином Острозьким близько 1500 року [16], зокрема, замкової Богоявленської церкви в Острозі (1521 р.), собору Успіння Богородиці (перебудований 1511 р.) та Троїцької церкви (1514 р.) у Вільнюсі, Троїцького собору (поч. XVI ст.) Дерманського монастиря (біля м. Остріг), зведених із застосуванням притаманних для того часу архітектурних готичних мотивів.

Іл. 3. Костел Пресвятої Трійці у м. Підгайці Тернопільської обл. Загальний вигляд з південного заходу. Фото О. Романченка (2023 р.).

Крім того, П. Красний зауважив, що «форми архітектурних деталей церкви Спаса на Берестові є дуже близькими до рішень, використаних у костелах в Підгайцях і Золотому

Потоці» [16]. (містечка у Тернопільській обл.; згадані костели зведені на поч. XVII ст. – О.Р.) та припустив, що всі ці храми є витворами однієї будівельної артілі.

Іл. 4. Костел Різдва Пресвятої Диви Марії і Святого Стефана у селищі Золотий Потік Тернопільської обл. Загальний вигляд інтер'єру у бік головного вівтаря. Фото О. Романченка (2023 р.).

Аналізуючи основні тези, висловлені у статті П. Красного, українська мистецтвознавиця Л. Міляєва визнає, що склепіння вівтарної апсиди Спаської церкви «можна назвати “псевдоготикою”, яка не має конструктивної каркасної основи справжнього готичного склепіння» [17]. На її думку, П. Могила, застосовуючи готичні архітектурні форми, які в часи його діяльності вже сприймалися як мотиви історизму, «міг вважати, що нервюри нададуть будівлі справжнього присмаку середньовіччя» [17]. Вслід за П. Красним, Л. Міляєва повторила думку про час добудови вівтаря - 1640-43 рр.

та зробила, на наш погляд, важливе зауваження: після цієї добудови церква Спаса почала «нагадувати костел: маленький, вузький нартекс став навою, а вівтар з апсидою витягнувся, нагадуючи пресбітерію, як в інтер'єрі католицького храму» [17].

Разом з тим, результати натурних хіміко-технологічних досліджень будівлі церкви Спаса на Берестові дають підстави для перегляду усталених тверджень про час спорудження вівтарної частини храму. В ході цих досліджень протягом 2001-2004 рр. фахівцями ДНТЦ «Конрест» за допомогою комплексного хіміко-петрографічного аналізу було проведено дослідження складу та структури стародавніх будівельних розчинів, особливостей будівельної техніки кладки стін та фундаментів практично усіх частин церкви Спаса на Берестові з метою виявлення основних періодів її будівництва. Результати цих досліджень опубліковані у спеціалізованих наукових виданнях [18, 19, 20].

Стосовно східної (вівтарної) частини храму дослідниками встановлено, що її споруджено «частково на власних, часткового на давньоруських фундаментах, стіни вівтаря й бічних апсид, викладені з брущатої цегли «литовського» типу. Крім того, у муруванні почасти використано плінфу, що лишилася, очевидно, від зруйнованої основної частини церкви XI-XII ст.» [21].

Цегла вівтарної частини складена на піщано-вапняному розчині, фізико-хімічні характеристики якого дозволили датувати його рубежем XVI-XVII ст. [22]. Встановлено, що відразу після зведення вівтаря його внутрішні стіни були поштукатурені та побілені. При цьому також з'ясовано, що на момент початку виконання розписів інтер'єрів церкви на замовлення П. Могили, *(як відомо, ці роботи проводилися у 40-х рр. XVII ст. та були завершені у 1644 р.)*, первісний шар штукатурки у вівтарній частині потребував шпаклювання та перетирання [23]. Враховуючи наведене, а також зважаючи на те, що «у_жодному місці інтер'єру тиньк 1644 р. не лежить на муруванні стіни – під ним скрізь простежується проміжний шар вапняно-піщаного тиньку з набілом» [24], дослідники дійшли висновку: «між першим тинькуванням церкви після добудови вівтаря і розмальовуванням 1644 р. минув певний час - близько 10-ти років, а може і значно більше» [25].

Таким чином, результати натурних хіміко-технологічних досліджень дозволяють стверджувати, що східна (вівтарна) частина церкви Спаса на Берестові була зведена як мінімум за 10 років до початку комплексних відбудовчих заходів, здійснених митрополитом П. Могилою протягом 1638-1644 років.

Крім того, результати цих досліджень також дозволяють висловити припущення про здійснені роботи з реконструкції східної частини храму протягом XIV-XVI ст. Незначний обсяг віднайдених фрагментів конструкційних елементів цього періоду, а саме: «залишки фундаменту біля північного стовпа сучасної вівтарної частини, складеного з валунів, плінфи та цем'яноквого розчину (вторинне використання) на вапняному розчині» [26], не дозволяють скласти повне уявлення про обсяг та характер виконаних робіт. Найімовірніше, ці роботи здійснювалися за правління київських русько-литовських князів Олельковичів (1440-1470 рр.).

Однак, вже у 1471 р. церква Спаса позбулася князівського патронату (у зв'язку із смертю князя Симеона Олельковича та ліквідацією Київського князівства), у 1481 р. набула чинності урядова заборона щодо ремонту православних храмів, а у 1482 р. церква, як вважається, була значно ушкоджена Менглі-Гіреєм. До того ж, у 1458 р. кафедру Київських митрополитів - багатолітніх опікунів Спаської церкви, перенесли до Новогрудка, що фактично унеможливило надання необхідної допомоги для відновлення храму. Отже, зважаючи на викладене, скоріше за все, починаючи від 70-х рр. XV ст. і до поч. XVII ст. храм перебував у незадовільному стані, значні заходи з його відновлення не здійснювалися.

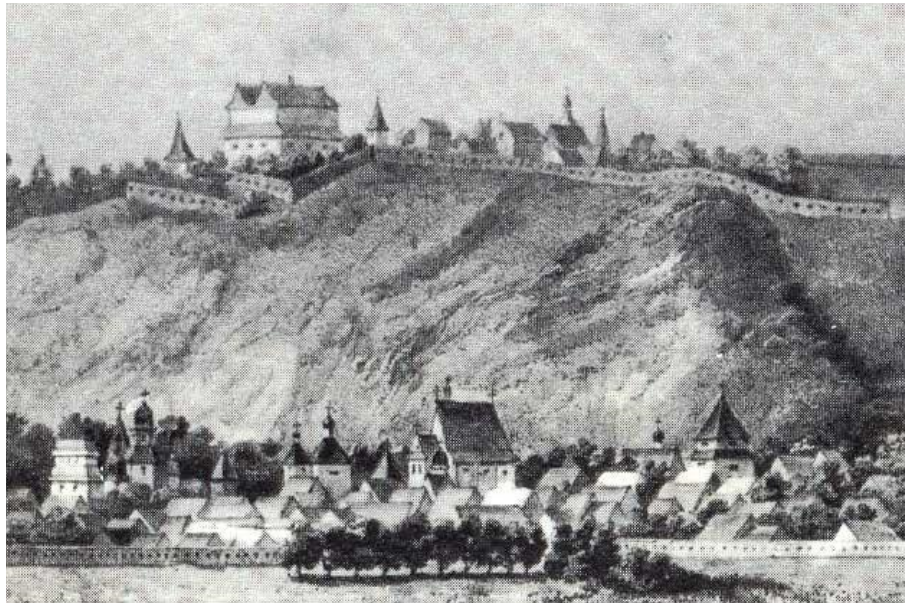
Наблизитися до з'ясування проблемних питань щодо конкретизації часу добудови вівтарної частини церкви Спаса на Берестові, а також стосовно ймовірного замовника цих робіт та характеру застосованих архітектурно-стилістичних форм, вбачається можливим з урахуванням детальнішого аналізу тогочасних обставин суспільно-політичного та церковного життя Києва наприкінці XVI – на поч. XVII століть.

Київ, втративши у др. пол. XV ст. статус князівського осідку, у кін. XVI ст. був воєводським центром Речі Посполитої. Основні важелі міської влади у зосереджувалися у руках найзаможнішого і найвпливовішого українського магната, покровителя православ'я, князя В.-К. Острозького, який перебуваючи на посаді київського воєводи, був «де-факто віце-королем величезних територій Наддніпрянської України» [27].

Включення Київщини після Люблінської унії до системи загальнопольських та загальноєвропейських торгово-економічних стосунків посприяло активізації містобудівного розвитку Києва, який наприкінці XVI ст., поряд з Краковом, Варшавою, Любліном, Львовом, Кам'янцем та ін., входив до 20-тки найбільших міст Польського Королівства [28]. В цей час центр міського життя переміщується на Поділ, де неподалік воєводського замку зводяться чотири католицькі храми: катедра, костели домініканського,

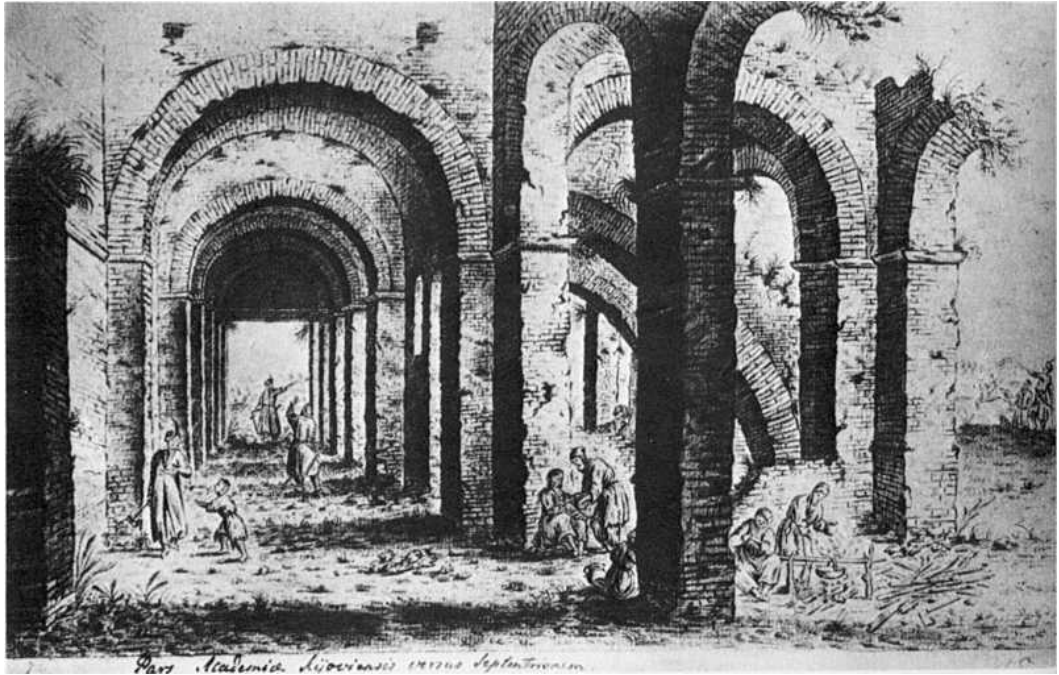
бернардинського і єзуїтського монастирів, [29] (2-а останні дерев'яні – О.Р.), тоді як давньоруське Верхнє місто з його храмами занепадають.

Іл. 5. Панорама Подолу та старого Київського замку (фрагмент). На передньому плані в центрі Миколаївський домініканський костел (з високим готичним дахом). Мал. А. Вестерфельда, 1651 р. З відкритих джерел мережі Інтернет.

Кафедра київських митрополитів в цей період містилась, як вже зазначалося, в Новоградку. При цьому жоден з них «до самого кінця XVI ст. ... не хотів відвідати Київ. Справами кафедри за відсутності митрополитів завідували призначені ними намісники» [30]. Повноваження, делеговані намісникам, очевидно, були недостатніми для ухвалення ними рішень щодо розгортання масштабних відбудовчих робіт на київських храмах, традиційно підпорядкованих митрополії: Софійському соборі, церквах: Десятинній, Василівській (Трьохсвятительській), Богородиці Пирогощої, а також Спаса на Берестові та ін., які гостро потребували виконання ремонтних робіт.

За відсутності у Києві першоієрарха, навіть Софійський собор, формально залишаючись кафедральним храмом, протягом XVI ст. перебував у значному запустінні [31, 32]. Повновладний господар краю князь В.-К. Острозький не бажав виступити меценатом відновлення древніх київських митрополичих храмів, вважаючи, що їх «мали б відновити зі своїх прибутків самі Київські митрополити» [32].

Іл. 6. Софійський собор у м. Києві. Західні галереї. Вигляд з півночі. Мал. А. Вестерфельда, 1651 р. (Копія XVIII ст.). З відкритих джерел мережі Інтернет.

Загалом, незадовільний стан більшості київських церков наприкінці XVI - на поч. XVII ст. пов'язується із «багатовимірними конфліктами, які відбувалися в... середовищі православної ієрархії, ускладнених ... стосунками з уніатською адміністрацією, протидією місцевої воєводської та магістратської властей, а також постійної зовнішньої загрози» [33]. Подібну оцінку ситуації дає Л. Міляєва, яка стверджує, що на поч. XVII ст. Київ був містом із «занедбанними і пограбованими храмами (з деяких навіть познімали металеві дахи), в яких не правилась літургія» [17].

Занедбаний стан наприкінці XVI ст., очевидно, мала і будівля церкви Спаса на Берестові, яка, втративши традиційну опіку київських князів, перебувала у сфері управління Київських митрополитів [34]. Існують непрямі свідчення про те, що ця будівля у др. пол. XVI ст. була дуже спустошена і знищена (*ідеться про ймовірну писемну згадку церкви Спаса на Берестові у «Записках», складених у 1584 р. М. Груневегом - О.Р.*). При цьому, як вважається, «факт культового використання церкви... в XVI ст. не підлягає сумніву» [35].

Отже, зважаючи на тогочасні історичні реалії, протягом XVI ст. заходи із підтримання будівлі Спаського храму, скоріше за все, обмежувалися незначними спорадичними ремонтами. При цьому, слід підтримати думку, висловлену багатьма дослідниками, щодо безперервного існування у східній частині храму якогось критого

об'єму (*кам'яного чи дерев'яного*), прибудованого до вцілілого об'єму першого ярусу давньоруського нартексу.

Відомо, що після 1596 р. церква Спаса на Берестові перебувала у власності прибічника Берестейської унії київського митрополита Михайла (Рогози). Незважаючи на лояльне ставлення королівської влади до новоствореної унійної церкви, митрополія була позбавлена можливості відбудувати належний їй старовинний Спаський храм, оскільки підпис київського митрополита під унійними документами «назавжди перетворив його на ворога князя Острозького» [36]. За таких обставин митрополит не міг не те, що відбудувати приналежний йому Спаський храм, а й «навіть потикатися до Києва ... Митрополит до смерті вже не покидав свій осідок у Новоградку» [37]. Навіть після смерті Михайла (Рогози) та поставлення у 1599 р. очільником митрополії Іпатія (Потія) протистояння між князем В.-К. Острозьким і унійною церквою не припинилось. Князь, із застосуванням силових методів, недопускав новопризначеного митрополита у Київ [38]. Очевидно, що в умовах тотального тиску митрополитові Іпатію (Потію) не вдалося реалізувати наміри щодо ремонту та відбудови основних київських святинь, в т. ч. і церкви Спаса на Берестові, які формально перебували під його опікою. Лише після смерті князя В.-К. Острозького у 1608 р. Іпатій (Потій) висловив сподівання, «що тепер ніхто не перешкодить йому осісти на митрополичій кафедрі в Києві та здійснити візитацію усіх церков» [39].

Отже, з відходом В.-К. Острозького та призначенням на вакантну посаду київського воєводи католика Станіслава Жолкевського, для унійного митрополита Іпатія (Потія) нарешті відкрилося «вікно можливостей» щодо започаткування відбудови церкви Спаса на Берестові. З огляду на невдалу спробу оволодіти Печерською архімандрією, яка за відсутності у Києві православного єпископату стала потужним центром протидії унії, відбудова знакового стародавнього храму поруч з славетною чернечою обителлю могла б стати для митрополита Іпатія (в 1599 р. був номінований архімандритом Києво-Печерського монастиря), певним символічним актом. Адже церква Спаса на Берестові, згідно із «Хронікою польською, литовською, жмудською і всієї Русі», складеною католиком М. Стрийковським та надрукованою у 1582 р. за підтримки короля Стефана Баторія, трактувалася як один з перших християнських храмів у Києві, зведений князем Володимиром Великим – Хрестителем Русі [40].

Однак, подальші життєві обставини не були надто сприятливими для Іпатія (Потія) щодо заходів з відбудови Спаського храму. У 1609 р. на нього було здійснено замах, а незадовго до смерті (помер у 1613 р.) він «переселився на село, бо в своїй єпископській столиці не мав з чого жити» [41].

При цьому слід згадати, що перебуваючи на митрополичій кафедрі, Іпатій (Потій) налагодив тісні контакти з Отцями-Домініканцями [42, 43]. Ця деталь має досить важливе значення, з огляду на проголошений у 1593-94 рр. генералом цього одного з найбільших і найактивніших орденів «обов'язок домініканців Речі Посполитої працювати на користь Унії» [43, 44]. Зі свого боку, І. Потій 1602 р. у листі до Папи Римського називав домініканців «особливими і спеціальними помічниками» [45].

Суспільно-політичні обставини стосовно можливості відбудови церкви Спаса склалися сприятливіше за митрополита Й.-В. Рутського - наступника І. Потія. При його інтронізації Папа Римський затвердив всі давні майнові права митрополії, а також надіслав близько 50-ти листів задля підтримки унійної церкви до впливових осіб у Польщі [46]. Рутський переносить осідок Києво-Галицьких митрополитів з Новоградка до Києва, займає Софійський собор та Видубицький монастир, [47] що мало слугувати запорукою стабільності діяльності унійної церкви.

Будучи однією з найосвіченіших постатей свого часу (навчався у Празькому та Вюрцбурському університетах, Грецькій Колегії у Римі), Й.-В. Рутський як і його попередник І. Потій, очевидно, добре усвідомлював виняткову значущість для унійної церкви (*яка позиціонувала себе як церква Володимирівського Хрещення*) древнього храму Спаса на Берестові. Тому заходи з відбудови цього храму мали б трактуватися митрополитом як пріоритетні.

До виконання відбудовчих робіт церкви Спаса могли бути залучені, з огляду на занепад у тогочасному Києві православного храмобудування, майстри будівельних артілей, що працювали на замовлення католицького духовенства, передовсім із ОО Домініканцями, які бл. 1610 р. на київському Подолі завершили будівництво мурованого монастирського Миколаївського костелу [29].

Підтвердженням цієї гіпотези можуть слугувати мотиви з арсеналу готики на фасадах та в інтер'єрі вівтарної частини церкви Спаса на Берестові, які, на нашу думку, вказують на їх залежність від архітектури католицьких храмів (на це вказала також Л. Міляєва – О.Р.), зокрема, нещодавно спорудженого київського мурованого Миколаївського костелу ОО Домініканців. Як відомо, ця костельна будівля, на відміну від 3-ох інших католицьких храмів, зведених на початку XVII ст. у Києві на Подолі, існувала до 1930-х рр. (*перебудована наприкінці XVII ст. на православну церкву*). Вона зафіксований на архітектурних обмірах поч. XIX ст. та на численних світлинах [48].

Іл. 7. Петропавлівська церква (колишній Миколаївський домініканський костел) у м. Києві. Загальний вигляд з південного заходу. Фото поч. XX ст. З відкритих джерел мережі Інтернет.

Наразі відзначимо лише кілька архітектурно-декоративних елементів фасадів та інтер'єрів, які зближують ці дві будівлі. Вівтарні апсиди церкви Спаса на Берестові, подібно до домініканського Миколаївського костелу, є п'ятигранними у плані, їх стіни також мають віконні прорізи без будь-якого обрамлення із характерними стрілчастими завершеннями. У інтер'єрі більшої за розмірами - центральної апсиди Спаської церкви влаштоване подібне до нервюрного склепінчасте перекриття із розпалубками над вікнами, грані якого відзначені профільованими ребристими тягами. П'яти склепінь центральної апсиди спираються на пласкі кронштейни, малюнок яких близький до бароково-ренесансних мотивів. Відомо, що подібні до готичних стрілчасті склепіння перекривали також майже весь об'єм київського домініканського костелу. Після перебудови на церкву їх переробили на хрестоподібні, оригінальні склепіння залишалися тільки частково у вівтарній частині [49]. Однак, названі елементи храму, запозичені із арсеналу готичної архітектури, на момент їх створення втратили конструкційну сутність та набули значення знакових виражальних елементів.

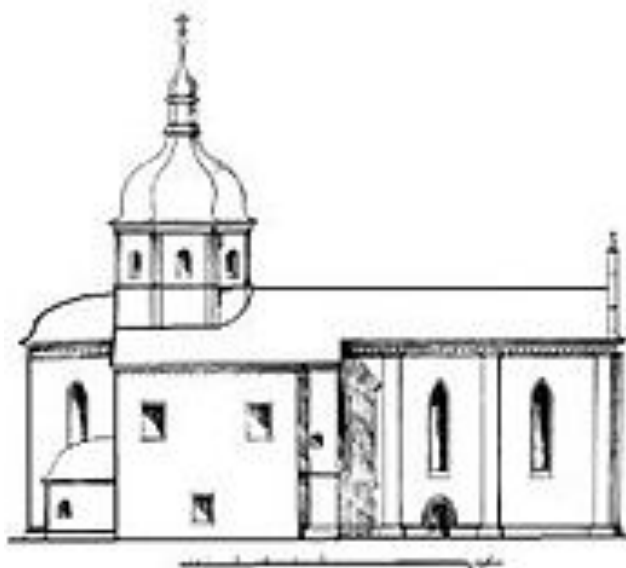
Перелічені архітектурні особливості вівтарної частини Спаської церкви та київського домініканського Миколаївського костелу є характерними для постготики - стилістичного напрямку, поширеному у Речі Посполитій від кін. XVI ст. до сер. XVII ст. який, апелюючи до готичної архітектури, має риси історизму – свідомого наслідування

давніх архітектурних форм. Постготика не була проявом запізнілої готики, а власне свідомим поверненням до неї, при одночасному застосуванні у окремих деталях (кронштейни, тяги, пілястри) ренесансних, барокових чи ман'єристичних форм [50].

Поширення постготичних мотивів у якості офіційного архітектурного стилю католицьких храмів пов'язувалося із збереженням чистоти віри, рухом Контрреформації та рішеннями Тридентського собору (1545-1563 рр.), тоді як ренесансні риси вбачалися надмірно світськими. Тобто, використання елементів готичної архітектури у католицьких храмах першої половини XVII ст. носило перш за все символічний (сакральний) характер і не мало нічого спільного з конструкційними рішеннями власне готичних храмів, будівництво яких припиняється у Східній Європі у XV на поч. XVI ст.

Особливо послідовними щодо виконання вказаних настанов серед інших католицьких спільнот були брати-проповідники домініканського ордену [51]. Свідченнями цього є зведені у першій половині XVII ст. муровані храми цього ордену – авангарду поширення католицизму на східних теренах Речі Посполитої, зокрема, у столичній Варшаві (1603 р.; вівтарна частина), а також численні домініканські костели у межах сучасної України: у Старокостянтиніві (1611 р.; Хмельницька обл.), Золотому Потоці (1611-34 рр.; Тернопільська обл.), Летичеві (1606 р.; Хмельницька обл.), Чернелиці (1661 р.; Івано-Франківська обл.), Язлівцях (1589-1590 рр.; Тернопільська обл.), Меджибожі (1600-1630 рр.; Хмельницька обл.), Камені-Каширському (1628 р.; Волинська обл.), та багато ін. До цієї ж типологічної групи належить також будівля домініканського костелу у Києві.

Іл. 8. Петропавлівська церква (колишній Миколаївський домініканський костел) у м. Києві. Обмірне креслення північного фасаду, поч. XIX ст. З відкритих джерел мережі Інтернет.

Загалом, «перша половина XVII ст. стала часом найактивнішого поширення домініканських обителей» [52] на українських землях. Починаючи «від 1612 р. на Західній Україні діяла окрема Руська провінція ордену, яка станом на 1772 р. мала 62 монастирі» [53]. Розбудові домініканських монастирів сприяли численні пожертви шляхти, яка швидко збагачувалася, а також активна підтримка з боку влади.

Іл. 9. Домініканський костел Святого Яцека у м. Варшаві. Загальний вигляд інтер'єру у бік головного вівтаря. Фото з відкритих джерел мережі Інтернет.

Таким чином, застосування готичних форм при відбудові стародавнього та шанованого храму Спаса, мало би підкреслювати його особливий сакральний статус як унійної святині, зведеної ще до поділу християнської церкви на дві гілки – православ'я і католицизм. Контрреформаційні ідеї консерватизму, виражені у постготичних формах, були сприйнятливими і для унійної церкви, заснованої на засадах ортодоксальних релігійних традицій.

Митрополит Рутський, який, ймовірно, скористався послугами будівельної артілі, афілійованої з католицькими колами (за браком інших у тогочасному Києві), схоже, не мав пересторог щодо застосування форм із арсеналу католицької архітектури, оскільки отримував свячення та здобував освіту у католицьких навчальних закладах Європи. До того

ж кафедральний митрополичий храм Бориса і Гліба у Новоградку (Іл. 10) , звідки Рутський перебрався до Києва, також мав виразні готичні риси. Цей храм, зведений у 1517-19 рр. на фундаментах давньоруського храму XII ст. за підтримки князя К. Острозького, є яскравим взірцем білоруської готики.

Іл. 10. Борисоглібський катедральний собор Київських унійних митрополитів у м. Новоградку, п. пол. ХVІ ст. Малюнок др. пол. ХІХ ст. З відкритих джерел мережі Інтернет.

Враховуючи наведене, доходимо висновку, що зведення вівтарної частини церкви Спаса на Берестові відбулося до початку т. зв. «Могилянської репарації» - у першій третині ХVІІ ст. Верхньою хронологічною межею виконання цих робіт можна вважати 1620-ті рр., коли було відновлено православну ієрархію, а також розпочато процес нормалізації майнових стосунків між Печерським монастирем та унійним митрополитом Й.-В. Рутським. Власне відбудовчі роботи могли розпочатися після ухвалення у 1614 р. рішення Й.-В. Рутським про передислокацію митрополичої резиденції до Києва. В цей час будівельна артіль, яка зводила Миколаївський костел ОО Домініканців на Подолі, могла розпочати роботи на Спаській церкві.

Додатковим аргументом на користь тези, що вівтарна частина була зведена у домогилянський період є наступне твердження: у жодному відбудованому П. Могилою київському давньоруському храмі не були використані постготичні мотиви. Також не вбачається переконливою участь у відбудові церкви Спаса на запрошення П. Могили

італійського архітектора Октавіано Манчіні, який працював у ренесансній стилістиці (зокрема, при відбудові Софійського собору у Києві) [54, 55].

Окремі архітектурні елементи вівтарної частини церкви Спаса на Берестові, які збереглися до нашого часу (гранчасті в плані апсиди, стрілчасті вікна, склепінчасте перекриття з нервюрами), були запозичені з арсеналу готичної архітектури, однак ці елементи вже втратили конструкційну сутність та набули значення знакових виражальних елементів постготики – ретроспективного стилістичного напрямку, характерного для католицької храмової архітектури першої половини XVII ст. у Польському Королівстві.

Застосування мотивів готичної архітектури у католицькому храмобудуванні пов'язане з настановами Тридентського собору (1545-1563), які мали консервативне контрреформаційне спрямування щодо повернення до джерел віри. Ідеї консерватизму були сприйнятливими також і для Унійної церкви, яка зберігала ортодоксальну візантійську традицію.

Найактивнішими провідниками стилістичного напрямку постготики були ОО Домініканці, які на початку XVII ст. збудували численні муровані храми в межах сучасної України, зокрема, бл. 1610 р. звели у Києві мурований монастирський костел (втрачений у 1930-х рр.), архітектурні рішення якого, ймовірно, мали вплив при спорудженні вівтарної частини церкви Спаса на Берестові.

Проведенню відбудовчих робіт вівтарної частини церкви Спаса на Берестові сприяли наступні чинники: стабільне економічне становище в країні та у місті, яке на той час було значним торговельно-економічним центром та активно розвивалося; організаційно-фінансова підтримка з боку влади (*від 1608 р київськими воєводами призначалися виключно католики*) та заможних міщан у відповідь на заклики Папи Римського про підтримку Унійної церкви; відносний спокій у міжконфесійних стосунках.

Відбудована на поч. XVII ст. церква Спаса на Берестові була особливо значущим сакральним об'єктом для унійної церкви, яка позиціонувала себе як церква Володимирівського Хрещення, оскільки тоді вважалося, що вона була збудована за часів Володимира Хрестителя.

Література:

1. Ернст Ф. Л. Київська архітектура XVII віку. / Київ та його околиця в історії і пам'ятках. Під ред. Грушевського М. С. К.: ДВУ, 1926).
2. Асєєв Ю. С. Древний Киев XV-XVII веков. М.: Госиздат, 1956 – 109 с.

3. Берлинський М. Ф. Історія міста Києва. Передмова та коментарі Брайчевського М. Ю., К.: Наукова думка, 1991. 320 с.
4. Петренко М. З. Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник. Путівник. К.: Мистецтво, 1979. 262 с.
5. Кабанець Є., Логвин Н. Спаса на Берестові церква // Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання: У 28 т. / Київ. Кн. 1. ч. 3. К.: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2011, с. 1540–1542.
6. Кабанець Є. П. Петро Могила та історія архітектурної реставрації церкви Спаса на Берестові в XVII ст. / Хроніка 2000. К., 2014, с. 155-156.
7. Логвин Н. Г. Шедевр на Берестовому в Києві. / К.: Пам'ятки України, № 3.
8. Велика українська енциклопедія / Вечерський В. В. Церква Спаса на Берестові в Києві. URL. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://vue.gov.ua> (дата звернення 05.08.2022).
9. Історія української архітектури / За ред. В. Тимофійка – К.: Техніка, 2003, 472 с., с. 175.
10. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 1. Киев и Киевская обл. // Спаса на Берестове церковь, 1113—1125 гг. Т. 1. К.: "Будівельник", 1983.
11. Пам'ятки архітектури й містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / За ред. Мардера А. П., Вечерського В. В., К.: Техніка. 2000, с. 45.
12. Київ. Історико-біографічний енциклопедичний довідник. – К.: Фенікс, 2007. – 1120 с.
13. Історія міста Києва з найдавніших часів до 2000 року. Том 2. Матеріальна та духовна культура Києва, Книга 6. Храми Києва (монастирі, собори, церкви, каплиці, храми інших конфесій. К., 2009.
14. Івакін Г., Кальницький М., Павленко Ю., Храмов О. Визначні пам'ятки Києва. – К., 2005 – 496 с.
15. Енциклопедія історії України. 1 том, К.: «Наукова думка» 2003.) К., 2007.
16. Krasny P. Odbudowa kijowskiej cerkwi Spasa na Berestowie przez metropolitę Piotra Mohylę a problem nawrotu do gotyku w architekturze sakralnej Rusi koronnej w XVII wieku // Buletyn Historii sztuki. – W., 2000. - № 3-4.- с. 337-361.
17. Міляєва Л. С. Митрополит Петро Могила і мистецтво Києва 30-40-х рр. XVII ст. Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. Л., 2003. Вип. 3., с. 161-171, с. 166.

18. Гуцуляк Р. Технологічні аспекти та будівельні періоди спорудження церкви Спаса на Берестові. // Могілянські читання. Зб. наук. праць. – К.: Фенікс, 2019.
19. Гуцуляк Р., Коренюк Ю., Глоба Ю. Нові відомості до історії храму Спаса на Берестові. // Пам'ятки України, № 3. – К., 2007. с. 10–19.
20. Сердюк О., Гуцуляк Р., Коренюк Ю., Скляр С. Науково-реставраційні дослідження та виконання невідкладних консерваційних робіт на церкві Спаса на Берестові / Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища. – К.: АртЕк, 2003, с. 56–62.
21. Гуцуляк Р., Коренюк Ю., Глоба Ю. Нові відомості до історії храму Спаса на Берестові. // Пам'ятки України. – К.: 2007. № 3. с. 14.
22. Там само, с. 14.
23. Там само, с. 18.
24. Там само, с. 17.
25. Там само, с. 18.
26. Гуцуляк Р. Технологічні аспекти та будівельні періоди спорудження церкви Спаса на Берестові. // Могілянські читання. Зб. наук. праць. – К.: Фенікс, 2019, с. 289.
27. Плохій С. Брама Європи. - Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. - 496 с., с. 116.
28. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі. – К.: В-во Соломії Павличко "Основи", 2008. – 1080 с., С. 266.
29. Горбик О.О. Римо-католицькі костьоли Києва та Київщини. Національні святині України. К.: Техніка. 2004. 128 с., с. 8.
30. Рыбинский В. П. Киевская митрополичья кафедра с половины XIII до конца XVI века. Електронний ресурс. Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Vladimir_Rybinskij/kievskaja-mitropolichja-kafedra-s-poloviny-13-do-kontsa-16-veka/
31. Лясота Е. Щоденник 1594 р. / Ізборник. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/suspil/sus17.htm>
32. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. К.: ВД «Простір». 2012. – 1370 с., с 1157.
33. Люта Т. Уніатська церква в Києві 1596-1637 рр. / *Наукові записки. «Національний університет „Києво-Могілянська академія“: Історичні науки*, т. 18. К., 2000. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.medievalist.org.ua/2016/11/1596-1637-pp.html>
34. Шиденко В. О реставрации церкви Спаса на Берестове. Лаврський альманах. Спецвипуск 11. К., 2014. С. 101.

35. Кабанець Є. Київський митрополит Петро Могила та історія реставрації церкви Спаса на Берестові. Лаврський альманах. Спецвипуск 11. К., 2014. С. 166.
36. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. К.: ВД "Простір", 2012. – 1370 с., с. 1076.
37. Там само, с. 1076.
38. Там само, с. 1144, с.1148.
39. Там само, с. 988.
40. Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / Наукове товариство ім. Шевченка. – Львів, 2011. – 1075 с. – (Історичні джерела. Т. 10).
41. Лісковський Е. Берестейська Унія (1596). – Жовква, 1916. – с. 216.
42. Тимошенко Л. Постаць Іпатія Потія у світлі нововіднайдених джерел та новітніх досліджень. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1000-leonid-tymoshenko-postat-ipatiia-potiiia-u-svitli-novovidnaidenykh-dzherel-ta-novitnikh-doslidzen-chastyna-2>
43. Сінкевич Н. Неопубліковані листи Іпатія Потія – ще одне джерело до історії Київської митрополії початку XVII ст. // Лаврський альманах. Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 24: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. – с. 190-198.
44. Jurak J. Apostolska cinnost dominikanske provincie svtego Hyacinta na Rusi. 1595-1650. – Praha, 1936. – s. 10.
45. Monumenta Ucrainae Historica. – Roma, 1964. – V.1. – P.207-209.
46. Шегда М. Життєпис Митр. Йосифа В. Рутського на тлі його доби. Рим, Видання «Богословії», 1991. Ч. 56, с. 33.
47. Там само, с. 34.
48. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва: каталог фотовиставки. – Нью Йорк, Український музей, 1982 – 64 с.
49. Широцький К. В. Київ: путеводитель. - К.: Тип. С. В. Кульженко, 1917. – 346 с.
50. Samek J. Nawrot do gotyku w sztuce Krakowa pierwszej polowy w. XVII / FOLIA HISTORIAE ARTIUM. Polska Academia Nauk. Oddzial w Krakowie. Komisja teorii i historii sztuki. Tom V. Krakow, Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1968. - с. 85. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fha1968/0079/image>
51. Урсу Н. Стилїстика архітектурних об'єктів домініканського ордену в українському полікультурному просторі. с. 457. Електронний ресурс. Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/Spdr_2010_7_29%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Spdr_2010_7_29%20(1).pdf)

52. Сінкевич Н. LAUDARE, BENEDICERE, PRAEDICARE. Домініканський орден на Волині в кін. XVI – на поч. XIX ст. К.: Кайрос, 2009.
53. Енциклопедія сучасної України. Домініканці. Електронний ресурс. Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=20736.
54. Krynicka M., Wierzbicki M. Octaviano Mancini architekt w służbie metropolity Piotra Mohyły // Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie – Kraków, - 1959, - 1959. – T. V. – С. 22-40.
55. Міляєва Л. С. Митрополит Петро Могила і мистецтво Києва 30-40-х років XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія мистецтво. - 2003. - Т. 3. - С. 161-171.